

Gálík Mihály

In memoriam Denis McQuail 1935–2017

Alkotó kezdeményező, az európai médiakutatás egyik úttörője, rendszerező, elemző és irányt mutató tudós – ezekkel a kifejezésekkel jellemezte a jeles *European Journal of Communication* szakfolyóirat jelenlegi három szerkesztője a 2017 nyarán elhunyt Denis McQuail személyiségét. Mellettük még tizenkét jól ismert, neves pályatárs idézi fel a köztisztelőben állt társadalomkutató emlékét és munkásságát. Majdhogynem páratlan, hogy tudományos szakfolyóiratban több mint húsz oldalt tegyen ki egy búcsúztató összeállítás, mégis benne túlzás: McQuail olyan életművet hozott létre és hagyott ránk, amely még sokáig hatni fog, bármennyire is felgyorsult a társadalmi idő.

Előrebocsátom, magam is tisztelője vagyok McQuail munkásságának, sokat tanultam műveiből, így nyilván munkál bennem amolyan strukturális részrehajlás, amikor róla beszélek. Ez persze a nekrológok természetes hangütése, de talán nem gátolja, hogy hitelesen villantsam fel a gazdag életmű egy-egy fontos mozzanatát, beleértve mind a tudományos eredményeket, mind a kommunikáció- és médiatudományok terén kifejtett szervezői tevékenységet; ezekkel foglalkozom majd a megemlékezés nagyobbik részében. Utána röviden kitérek McQuail munkásságának hazai fogadtatására, s lezárásként egy személyes emléket idézek fel róla, amelyben talán felvillan a nagy tudós emberi közvetlensége.

McQuail, aki amúgy ír bevándorló családban született Angliában, felsőfokú tanulmányait Oxford egyik elitintézményében, a Corpus Christi College-ban folytatta, az alapképzésben történész, majd a mesterképzésben közigazgatási diplomát szerzett, de érdeklődése hamar a szociológia felé fordult. Doktori fokozatát 1969-ben a társadalmi ismeretek (*social studies*) tudományágban kapta meg Leedsben 1969-ben. Amint egy tudományos portálnak, a Social Science Space-nek adott interjújában McQuail 2012-ben elmondta, többé-kevésbé véletlenül lett kommunikációkutató. Az akkori vezető brit kereskedelmi televízió, a Granada TV anyagilag támogatta egy kutatási részleg felállítását a Leedsi Egyetemen (*Granada TV Research Unit at the University of Leeds*), s ő itt jutott kutatóasszisztensi álláshoz 1958-ban.

A Granada TV – mondja az interjújában McQuail – részben PR-indíttatásból finanszírozta a nevezett részleget, részben pedig azért, mert tulajdonosa a csatorna küldetésének tartotta, hogy műsoraival hozzájáruljon a társadalom jobbításához. Akárhogy is volt, ma már bizton állíthatjuk, hogy friss diplomával a zsebében, 23 évesen, McQuail jókor került jó helyre, mert éppen egy nagyszabású kutatási projekt előkészítésébe csöppent bele. A kutatási részleg igazgatója, Joseph Trenaman az 1959. évi brit általános választásokhoz időzítve vele együtt indította el azt a kutatást, amely a televízió médiumot helyezve középpontba vizsgálta a politikai kampány hatásait. A kutatási projekt eredményeit együtt publikálták 1961-ben, és munkájukban van egy olyan megállapítás, amelyre a későbbiekben McQuail sokszor hivatkozott a tömegkommunikáció elméletét tárgyaló könyveiben, s amelyet érdemes először a maga eredetijében, majd magyar fordításban is felidézni:

„The evidence strongly suggests that people think *about* what they are told but at no level do they think *what* they are told” (Trenaman & McQuail, 1961: 178, kiemelés az eredetiben)
 („A bizonyítékok határozottan arra utalnak, hogy az emberek *arra* gondolnak, amiről hallanak, de semmiképpen nem azt gondolják, *amit* hallanak” (McQuail, 2015: 623, Kincsei Attila fordítása).

Ez a mondat lényegében a politikai kommunikációban később témakijelölésnek (*agenda setting*) elnevezett hipotézis első tömör, karakterisztikus megfogalmazása, azé a hipotézisé, amelyet egy évtizedre rá két amerikai kutató, Maxwell McCombs és Donald Shaw (1972) állított fel és fémjelez mindmáig. A médiában megjelenő hírek, témák és szereplők megjelenítésének rendje és gyakorisága mindmáig fontos eleme a politikai kommunikáció gyakorlatának, bár – amint arra McQuail (2015) felhívja a figyelmet – a hírmédia témakijelölő szerepének mértéke és módja továbbra is vitatott, és egyúttal intenzíven kutatott kérdés a tömegkommunikáció-elméletben.

A Granada TV kutatási részlegét Joseph Trenaman korai, 1962-ben bekövetkezett halála után Jay Blumler, egy másik neves brit kutató vette át. McQuail vele együtt publikálta 1968-ban azt a monográfiát, amely az 1964-es brit parlamenti választások példáján vizsgálta a televíziónak a politikai színtéren betöltött szerepét, és ez a munka meg is hozta neki a nemzetközi elismertséget. A médiaszociológia szaktudomány kialakításában szintén úttörő szerepet játszott, a University of Southampton oktatójaként vezette be a tárgyat az ottani társadalomtudományi képzésbe, illetve jelentette meg az első, kifejezetten ilyen megközelítésű szakkönyvet *Towards a Sociology of Mass Communication* címmel 1969-ben.

1975-ben McQuailt egyetemi tanárnak nevezték ki a Southamptoni Egyetem Szociológiai Tanszékére (Vardaxouglu, 2017), majd két évre rá az Amszterdami Egyetemen lett a kommunikációs kutatórészleg vezetője *Chair of Mass Communication* státusban. Húsz éven át vezette az intézményt (angol elnevezéssel: The Amsterdam School of Communication Research, ASCoR), amely ez idő alatt nemzetközileg magasan jegyzett iskolává nőtte ki magát. Közben egyik alapítója lett a médiakutatók egyik európai hálózatának (Euromedia Research Group), valamint részt vett a *European Journal of Communication* szakfolyóirat kiadásának akadémiai megszervezésében, amelynek első évfolyamát azután 1986-ban adták ki. Negyedszázadon át, 2011-ig a folyóirat egyik szerkesztőjeként jegyezte a lapot, utána az *Editor emeritus* címet viselte haláláig. Tudatosan törekedett arra, hogy a kommunikáció- és médiakutatásban sokáig egyeduralkodó amerikai iskolák/kutatók mellett az európai intézmények/kutatók is megkapják a megérdemelt nemzetközi elismerést, és abban, hogy az 1980-as évektől kezdve ez fokozatosan megtörtént, komoly szerepe volt az ő tudományszervezői munkájának.

McQuail rendkívül termékeny alkotó volt, s ízlés dolga, ki melyik munkáját tartja életműve csúcsának. Az általam ismert művek közül én *A tömegkommunikáció elmélete* című könyvének adom a pálmát, amelynek első kiadása még 1983-ra datálódik. Ezt követően McQuail nagyjából öt évenként új és új kiadással jelentkezett, mintegy versenyt futva az idővel, hisz a 20. század utolsó negyedében az infokommunikációs technológiák forradalmi változásai mélyen érintették a tömegkommunikáció működését, és a változások sebessége gyorsult. A 2010-ben megjelent hatodik kiadás lényegében egy kézikönyv a tárgyban, és némi túlzással állítható, hogy minden, amit tudni érdemes a tömegkommunikáció elméletének kérdéseiről, megtalálható benne: hat év leforgása alatt 120 ezer példányt adtak el belőle, ami párját ritkító mennyiség a valóban tudományos igényű szakkönyvek esetében.

McQuail műveinek magyarországi fogadtatása mondhatni lépcsőzetesen történt meg (Gálik & Zsolt 2015). A rendszerváltás előtt McQuail lényegében ismeretlen volt a hazai tudományos körökben, és nem azért, mintha műveit tiltották volna. A „nyugati” kommunikáció- és médiatudományokban volt jónéhány izgalmas neomarxista és baloldali szerző, akik a „túrt” kategóriába tartoztak, és alapműveik meg is jelentek, a nyilvánossággal foglalkozó magyar kutatók figyelmére rájuk irányult. Jellemző, hogy a magyarországi rendszerváltáshoz vezető fél évtizedben, az 1986 és 1990 közötti években a Tömegkommunikációs Kutatóintézet (1988-tól: Magyar Közvéleménykutató Intézet) *Jel-Kép* című tudományos folyóiratában fel sem bukkant McQuail neve. Mivel abban az időszakban már tagja voltam a lap szerkesztőbizottságának, legjobb emlékezetem szerint a szerkesztőségi üléseken sem esett szó soha róla.

A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen, a mai Budapesti Corvinus Egyetem jogelődjén a médiagazdaságtan tárgy kifejlesztésének munkálatai, majd oktatása során „fedeztem fel” McQuailt az 1990-es évek első felében, mindenek előtt a *Mass Communication Theory* (A tömegkommunikáció elmélete) 1994-ben megjelent harmadik kiadását, majd az 1992-ben megjelent *Media Performance – Mass Communication and the Public Interest* (A média teljesítménye – A tömegkommunikáció és a közérdek) című könyvét. Nagyjából ugyanekkor, de tőlem teljesen függetlenül, Zsolt Péter kezdte használni a Miskolci Egyetemen a *Mass Communication Theory* 1983-ban megjelent első kiadását a tömegkommunikáció szociológiája című tárgy oktatásában.

Említést érdemel még, hogy a Miskolci Egyetemen a bölcsészkar alapító és később a szociológia és a politológia tanszék vezetőjeként dolgozó Pokol Béla teremtette meg azt a lehetőséget, hogy házi nyersfordításban McQuail könyve elérhetővé váljon a hallgatók számára, és ő is bukkant rá a szerzőre. Megjegyzendő továbbá, hogy a *Mass Communication Theory* harmadik kiadásából három fejezet fordítása szerepel a Typotex Kiadó által 2003-ban megjelentetett *Kommunikáció I–II.* gyűjteményes kötetben, amelyet Horányi Özséb szerkesztett, így jó okunk van feltételezni, hogy a magyar kommunikáció- és médiatudományi felsőoktatásban az ezredfordulón McQuail neve sok helyütt már ismerősen csengett.

Az igazi áttörés persze az volt, hogy a könyv negyedik kiadásának magyar fordítása 2003-ban megjelent az Osiris Kiadónál, ezzel életművének fontos darabja vált elérhetővé nálunk is a szélesebb közönség számára. Most már, utólag állítható, hogy mind rám, mind Zsolt Péterre nagy hatást gyakorolt McQuail, így azután mindketten ott bábáskodtunk a hatodik kiadás (2010) hazai megjelenését előkészítő munkákban. Jómagam a könyv egyes, a terjedelem több mint harmadát kitevő fejezeteinek lefordítása mellett a további részek fordításának szaklektorálási munkáját is elvégeztem, bevonva a munkába Zsolt Pétert, aki még az én fordításomat is lektorálta: a könyv végül 2015-ben jelent a Wolters Kluwer Kiadónál.

Epilógus gyanánt hadd idézzem fel, hogy 2003-ban Moszkvában egy tudományos konferencia résztvevőjeként a szintisza véletlennek köszönhetően találkoztam vele. A szervezők jóvoltából egy kocsi utaztunk be a repülőtérrel a szállodánkba, egy kicsit beszélgettünk a kocsi Oroszországról, majd a bejelentkezést letudva megkérdeztem tőle, lenne-e kedve folytatni egy sör mellett a bárban. Igent mondott, s mivel kiderült, egyikünk sem először jár Moszkvában és vannak ismereteink Oroszországról, illetve a Szovjetunióról, hamarosan oldottá vált a hangulat.

A sörözés során elmeséltem neki azt a klasszikus, még a diktatúra idejéből származó magyar viccet, hogy a magyar turistacsoport meglátogatja Moszkvában a híres fegyvertármúzeumot, amelyben egyebek mellett hadiszákmányból származó tárgyakat is kiállítanak. Amikor az idegenvezető éppen erről beszél – így a vicc –, a csoport egyik tagja odasúgja a másoknak: na, akkor biztos itt lesz a fater biciklije is! McQuail elmosolyodott, s azt válaszolta, a német katonák elvették a holland civilek biciklijét, legalábbis ő ezt a toposzt számtalanszor hallotta az évek során Amszterdamban. Kicsi a világ, nyugodj békében Denis!

Irodalom

Blumler, Jay G. & Denis McQuail (1968): *Television in Politics: Its Uses and Influence*. London: Faber.

European Journal of Communication (2017): Tribute – Denis McQuail 1935–2017, vol. 32, no. 6, pp. 511–534.

Gálik, Mihály & Zsolt Péter (2015): Utószó McQuail könyvének magyar kiadásához. In: Denis McQuail: *A tömegkommunikáció elmélete*, 669–678. o. Budapest: Wolters Kluwer Kft.

McCombs, Maxwell E. & Donald E. Shaw (1972): The agenda setting function of the press. *Public Opinion Quarterly*, vol. 36, pp. 176–187.

McQuail, Denis (1969): *Towards a Sociology of Mass Communication*. London: Collier–Macmillan.

McQuail, Denis (2015): *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest: Wolters Kluwer Kft.

Social Science Space (2012): My Social Science Career: Interview with Denis McQuail, <http://www.socialsciencespace.com/2012/02/my-social-science-career-interview-with-denis-mcquail/> (letöltés: 2018. IV. 17.).

Trenaman, Joseph M. & Denis McQuail (1961): *Television and the Political Image*. London: Methuen

Vardaxoglou, L. (2017): Denis McQuail obituary. *The Guardian*, September 22, <https://www.theguardian.com/media/2017/sep/22/denis-mcquail-obituary> (letöltés: 2018. IV. 17.).

Gálik Mihály médiakutató, a Budapesti Corvinus Egyetem (BCE) professzor emeritusa, 2012. április 1-e és 2015. szeptember 30-a között a BCE Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskola vezetője. Email: galik@uni-corvinus.hu